

OPPRULLINGEN AV FLYKTNINGETRAFIKKEN I TYSFJORD 1945

Arne Håkon Thomassen

Flyktningeruten over Tysfjord og til Sverige var etter alt å dømme kanskje den største flyktningeruten i Nord-Norge. I alt kom rundt 3000 personer seg over til Sverige over Tysfjord. Flyktningetrafikken tok til allerede i 1940, men det var fra 1942 at den for alvor kom i gang, med størst aktivitet i 1943 og 1944. I januar 1945 ble de som organiserte flyktningetrafikken, arrestert. Det var norske SS-soldater fra 3. SS- og politikompani stasjonert i Tysfjord som ledet an i opprullingen av flyktningetrafikken. I denne artikkelen ser vi nærmere på hva som førte til opprullingen av flyktningetrafikken, og hvilken straff de norske SS-soldatene fikk i landssvikoppgjøret etter krigen.

Innledning

Forfatteren Ragnar Ulstein skriver i boken *Svensketrafikken 3 – Flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45* at flyktningeruten over Tysfjord etter alt å dømme kanskje var den største flyktningeruten i Nord-Norge. Selv om Norge her var på det smaleste, var Tysfjordrutene lange – 70–100 kilometer – og av de hardeste fordi man på svensk side kom inn i et mer eller mindre folketomt høyfjellsområde. Ulstein skriver at etter alt å dømme visste de fleste av kommunens 3500 innbyggere om trafikken. Til tross for at nesten alle visste om flyktningetrafikken og hundretalls var med i arbeidet – noen med å skaffe forsyninger, andre med å ta imot overnattingsgjester for kanskje en uke eller to, atter andre med å føre flyktninger innover i fjordene fra senteret i trafikken, Kjølpsvik, og endelig folk som førte flyktningene over grensen – gikk denne trafikken med økende frekvens inntil 25. januar 1945 da sjefen for ruten, sognepresten i Tysfjord, Kolbjørn Varmann ble arrestert (Ulstein 1977: 176 og 416).

Det var forbundet med store konsekvenser å flykte ut av Norge. I en tysk forordning fra september 1941 heter det at nordmenn som forsøkte å flykte til England,

**Forordning
om forbud mot å forlate norsk område
uten tillatelse samt mot virksomhet
for en fiendestat.**

Av 26. september 1941.

I medhold av § 3 annet ledd i Führer-forordning
om utøving av regjeringsmyndigheten i Norge av
24. april 1940 forordnes følgende:

§ 1

(1) Den som uten tillatelse fra vedkommende myndighet forlater de besatte norske områder, straffes med tukthus.

(2) Blir gjennom sånn handling Det tyske Rikes eller det tyske folks vel utsatt for fare, idømmes dødsstraff.

(3) Ved siden av den i 1. og 2. ledd fastsatte straff kan inndraging av formuen eller visse formuesdeler idømmes.

(4) Forfølgning av den i 1. ledd nevnte handling skjer kun etter anmodning fra Befehlshaber der Sicherheitspolizei und des Sd-Oslo (sikkerhetspolitiet Oslo). Tilbakekallelse av anmodningen er tillatt.

Forordning av 26. september 1941 om forbud mot å forlate norsk område uten tillatelse samt mot virksomhet for en fiendestat. Kilde: Statsarkivet i Bergen.

skulle straffes med tukthus, senere ble straffen skjerpet til dødsstraff. Dette gjaldt ikke minst loser og hjelperne deres (Soleim mfl. 2015: 20). Flyktningetrafikken i Tysfjord tok til allerede i 1940, men det var fra 1942 at denne for alvor kom i gang, med størst aktivitet i 1943 og 1944. Varmann – som var en av organisatorene bak flyktningetrafikken – mente at i alt rundt 3000 personer flyktet over Tysfjord. I boken *Tysfjord under krigen* beskriver Varmann flyktningeorganisasjonen i Tysfjord. Varmann skriver at høsten 1944 var det blitt nokså alminnelig kjent og snakket om, at store flyktningeflokker kom seg over til Sverige over Tysfjord, og tyskerne begynte å bli mer vaksomme. Det ble flere rassiaer, og en avdeling norske SS-tropper ble stasjonert på Kjøsnes, i ungdomshuset. Varmann skriver at denne avdelingen bestod av «... en gruppe usedvanlig slette norske gutter, og flere av dem syntes å være inbecile forbrytertyper» (Hveding 1955: 59–60).

Skjerpet kontroll av grensen i Tysfjord

I slutten av 1944 skjedde et skifte i vaktholdet av grensen i Tysfjord.⁹³ Norske frontkjempere⁹⁴ som kom fra Finland, overtok vaktholdet. Gestapo⁹⁵-karene som hadde hatt vaktholdet tidligere, kunne nok være iherdige i sin virksomhet, men de nye som overtok, var mye strengere, og de oppførte seg rett ut som umennesker (Hveding 1955: 56).

Disse norske frontkjemperne tilhørte 3. SS⁹⁶- og politikompani⁹⁷ og stod under ledelse av den norske offiseren SS-Hauptsturmführer Aage-Henry Berg. De nær 150 mann som utgjorde kompaniet, hadde meldt seg som frivillige til frontinnsats på tysk side. Kompaniet hadde tidligere gjort tjeneste i Finland, men etter våpenhvilen mellom Finland og Sovjetunionen 4. september 1944⁹⁸ ble blant annet 3. SS- og politikompani trukket ut av det finske frontområdet og satt inn i Nord-Norge fra juletider 1944 og utpå vårparten 1945. Det var soldater fra dette kompaniet som i november 1944 kom til Tysfjord og som i løpet av noen korte vintermåneder klarte å rulle opp flyktingetrafikken der (Brenden/Thomassen 2013: 247 og 252).

Forfatteren Sven T. Arneberg har i sin bok om de norske skjegerne fremhevet at årsaken til at 3. SS- og politikompani ble igjen i Narvik, var at man måtte vente på skipstransport sørover (Arneberg 1993: 215). Årsaken er imidlertid en helt annen: fronttjenestetiden for kompaniet var ennå ikke utløpet. Kompaniet kom

⁹³ Tyske vaktposter ble fra 1943 satt ut i Hellmobotn (Soleim mfl. 2015: 43).

⁹⁴ Frontkjempere – benevnelse på norske mannlige statsborgere som meldte seg frivillig til tjeneste som soldater på tysk side under den annen verdenskrig (Brenden/Thomassen 2013: 11). De norske kvinnene som vervet seg til tjeneste i det tyske Røde Kors, ble omtalt som front søstre (Sæther 2015).

⁹⁵ Gestapo – forkortelse for Geheime Staatspolizei. Gestapo var avdeling IV av det tyske sikkerhetspolitiet og utgjorde dennes eksekutive eller utøvende del (Gerwarth 2014).

⁹⁶ SS var forkortelsen for Schutzstaffel, som kan oversettes til «beskyttelsesavdeling» eller «livvakt». Opprinnelig ment som livvakt for den tyske fører Adolf Hitler, senere markant utvidet til å være nasjonalsosialismens støttropper og Europas nazistiske soldater (Christensen mfl. 2015, Emberland/Kott 2012: 28–42 og Thomassen 1996: 85–94).

⁹⁷ Tidligere var det satt opp to kompanier, hvorav 1. SS- og politikompani tjenestegjorde ved Leningradfronten 1942–43, og 2. SS- og politikompani tjenestegjorde i Finland 1943–44 (Brenden/Thomassen 2013: 331). I april 1945 planla man under ledelse av 3. SS- og politikompanis nestkommanderende SS-Obersturmführer Oskar Rustand, å sette opp et 4. SS- og politikompani. Ved kapitulasjonen hadde bare 1/3 av mannskapet møtt opp (ibid: 272–273).

⁹⁸ Finlands våpenhvile markerte slutten på den finske fortsettelseskrigen 1941–44. Et av de sovjetiske kravene var at den tyske 20. Gebirgsarmee (Lapplandsarmeen), med tilstøtende enheter, måtte trekkes ut av Finland innen 15. september 1944. Den tyske 20. Gebirgsarmee, med sine 3 armekorps, bestod av nær 200 000 mann. Forflytningen av dette personellet ut av finsk territorium skulle vise seg å ta lengre tid enn tidsfristen som var satt (Brenden/Thomassen 2013: 187).

sent i innsats i Finland, og innsatsen ble kortvarig grunnet tilbaketrekningen. De avtalte seks månedene med fronttjeneste for kompaniet hadde etter tyske myndigheters mening ennå ikke utløpet, så kompaniet ble underlagt den tyske XIX. Gebirgs-Armee-ekorps (19.) Armee-Abteilung Narvik. 3. SS- og politikompani ble forlagt med kompanisjefen og hans kompanistab plassert i Narvik, og tre tropper fordelt på et område fra Tysfjord i sør til Porsangerfjorden i nord (Brenden/Thomassen 2013: 251–252).

Oppgavene til støttepunktene var i hovedsak å sikre den tyske tilbaketrekningen fra nordfronten, observere aktivitet fra blant annet de hemmelige SIS-radiosendestasjonene⁹⁹ som rapporterte om skipstrafikk og tyske krigsskip, samt eventuell aktivitet fra de allierte SEPALS-basene¹⁰⁰ som lå inne på svensk territorium, og en generell bevoktning av grensen mellom Norge og Sverige (Albrigtsen 2008: 29, 83 og 158–159 samt Brenden/Thomassen 2013: 252). Hvert støttepunkt bestod av mellom 10 og 25 mann, ledet av en offiser. I de nordlige delene bestod støttepunktene ofte av både norske SS-soldater og østerrikske bergjegere og kunne være opptil 50 mann totalt. I sør var det mer rene norske støttepunkter. Disse støttepunktene sendte ut regelmessige patruljer – jaktkommandoer – for å overvåke områdene de var satt til sikre (Brenden/Thomassen 2013: 252).

Prinsippet bak *Jagdkommando* ble i 1942 introdusert av stabssjefen for den tyske hærens overkommando, Franz Halder, og skulle få stor betydning for bekjempelsen av (illegale) bander. Det ene formålet var å skaffe seg taktisk etterretning

SS-Hauptsturmführer Aage-Henry Berg. Kompanisjef 3. SS- og politikompani. Foto: Arkiv Geir Brenden/Arne Håkon Thomassen

⁹⁹ SIS – Special Intelligence Services. Den britiske militære etterretningstjenesten. I dag bedre kjent som MI6. (Albrigtsen 2008: 159).

¹⁰⁰ Sepals-basene var et nettverk av etterretningsbaser lokalisert på svensk territorium. Basene, bemannet av norsk personell, var finansiert av den amerikanske etterretningsorganisasjonen OSS, forløperen til CIA (Brenden/Thomassen 2013: 333, se også Albrigtsen 2008: 29 og 158).

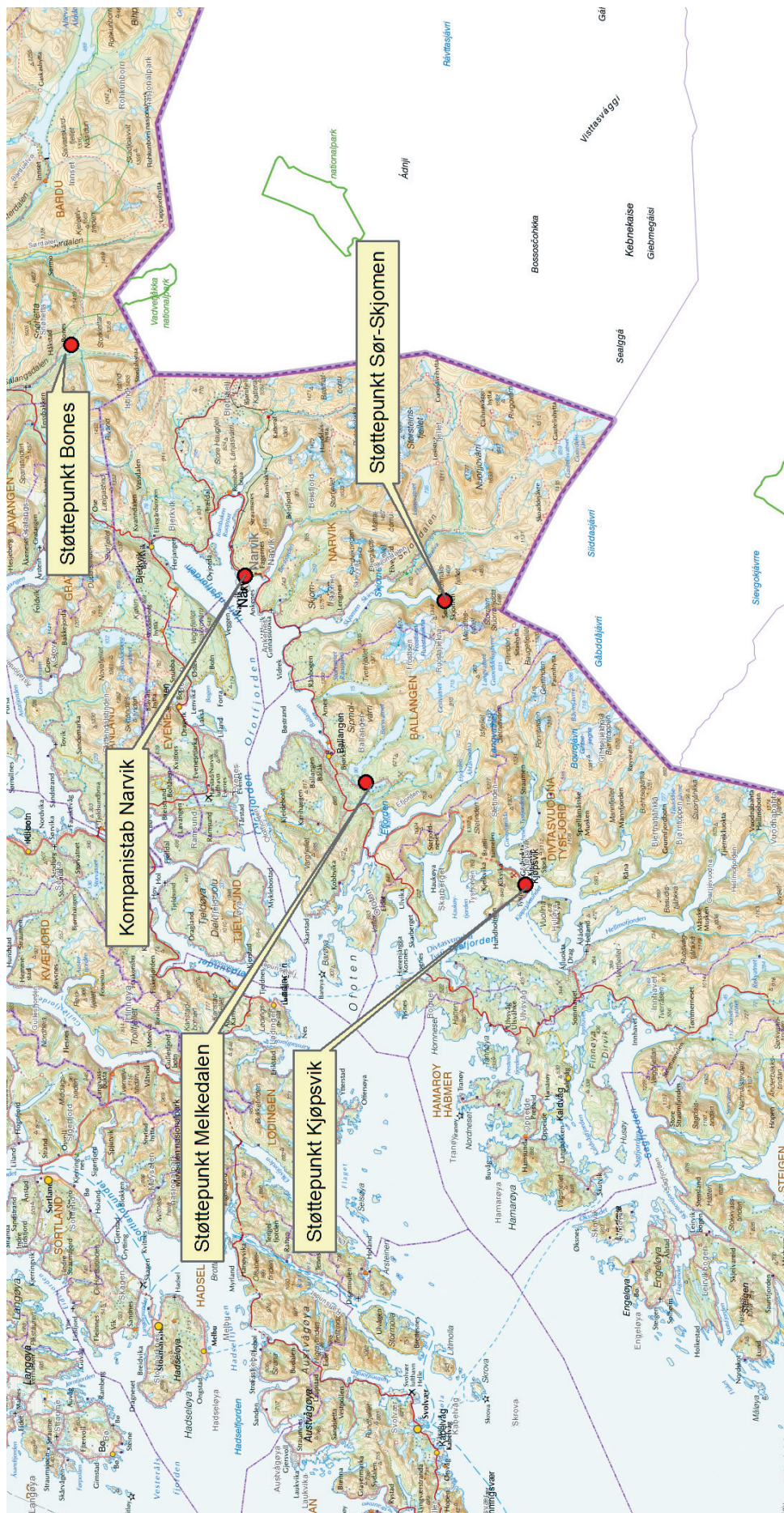
(oppklaring). Opprinnelsen til dette var bygget på tyske metoder for jakt, der små grupper med jegere samarbeidet for å spore opp og felle byttet. En slik måte å samarbeide på kombinerte effektivt væpnet rekognosering med innhenting av etterretning. Dette særskilte jaktkommandoinitiativet utgikk fra to momenter. Det ene momentet gikk på sammensetningen av jaktkommandoen – alle tyske enheter i områder hvor det var illegal aktivitet, skulle danne særskilte jaktkommandoer. En typisk jaktkommando kunne bestå av én offiser og fire soldater, og det var ventet at hver gruppe knyttet til seg en sivil person som speider, som var trent i sikkerhetsoperasjoner. Det andre momentet gikk på retningslinjene for slike jaktkommandoer – *Richtlinien für Jagdkommandos*. For å unngå å bli oppdaget skulle jaktkommandoene forflytte seg om natten, ved fiendtlig kontakt skulle de imitere fiendens kampmetoder og –stil, de skulle speide og legge feller. Jaktkommandoene skulle ledes intelligent av erfarne offiserer, og de ble rådet til å være tålmodige og vente på fiendens trekk. I tilfeller der jaktkommandoene stod overfor for sterk fiendtlig motstand, skulle de gi signal til sine overordnede og vente på forsterkninger. Jaktkommandoen var slik sett både en aktiv og passiv styrke, hvor også innhenting av etterretning var viktig. Å ha jaktkommandoer skulle forhindre at «bander» fikk operere uforstyrret, og var slik sett ansett å være en forutsetning for et «banditt-fritt område». (Blood 2006: 123–125).

Den sørligste troppen, underlagt Unterabschnittskommandantur Drag (Tysfjord), hadde fire støttepunkter under seg. Disse var Bonnes, Sør-Skjomen, Melkedalen i Ballangen og Kjøpsvik (Brenden/Thomassen 2013: 252). Det sørligste støttepunktet ble plassert med stab i Kjøpsvik og mindre lag i Sørfjord, Mannfjord, Grunnfjord og Hellemofjorden. Støttepunktet bestod av 21 mann,¹⁰¹ med hovedvekt på personell fra Østlandet og Vestlandet; 1 soldat kom imidlertid fra Vesterålen. 2 personer hadde medlemskap i Nasjonal Samling fra før april 1940, etter april 1940 hadde 8 personer meldt seg inn i Nasjonal Samling. 6 mann var tilknyttet Nasjonal Samlings Rikshird 102. 6 personer var ansatt i politiet etter april 1940, 1 hadde sågar tjenestegjort i det tyske sikkerhetspolitiet – riktignok kun som sjåfør. 8 personer hadde tidligere gjort fronttjeneste; 6 hadde vært i Den norske legion utenfor Leningrad 1942–43¹⁰³, 1 hadde tjenestegjort i 1. SS- og politikompani, som

¹⁰¹ Ved gjennomgang av landssviksaker i Riksarkivet har artikkelforfatteren identifisert 21 mann som tilhørte støttepunktet i Kjøpsvik.

¹⁰² Rikshirden var Nasjonal Samlings ideologiske og paramilitære organisasjon. Hirdmedlemsskap ble fra 1941 obligatorisk for mannlige medlemmer av Nasjonal Samling (Brenden/Thomassen 2013: 12 og 325).

¹⁰³ For nærmere om Den norske legion se for eksempel Blindheim 1977: 35–54, Christensen mfl. 2015: 186–189 og Emberland/Kott 2012: 262–288.

lå samme sted, mens 1 hadde tjenestegjort i Divisjon Wiking 1941–43¹⁰⁴. 14 av de 21 som utgjorde støttepunktet i Kjøpsvik, hadde for øvrig søkt om å tjenestegjøre i politiet etter endt tjeneste i 3. SS- og politikompani.¹⁰⁵

Støttepunktet stod under ledelse av August Beckmann Amundsen.¹⁰⁶ Amundsen var født i 1906 i Østfold og hadde en høyst brokete militær bakgrunn fra tidligere med blant annet seks års tjeneste i den franske fremmedlegionen fra 1931 til 1936 og med deltakelse i Den norske legion som lå utenfor Leningrad, fra 1942 til 1943. I Den norske legion ble Amundsen tildelt Frontkjempermerket, Jernkorset av 2. klasse og Infanteriangrepsmerket i sølv. Amundsen var kjent i 3. SS- og politikompani for å være en hard, men rettferdig soldat, og hans kunnskaper, ikke minst fra den franske fremmedlegionen, bidro til å styrke kompaniets militære ferdigheter.¹⁰⁷ Amundsen var opprinnelig kompaniets våpenansvarlige underoffiser, men fikk altså i oppdrag å lede det sørligste støttepunktet. Oppdraget for dette sørligste støttepunktet var å patruljere grensesonen for å forhindre at folk rømte over til Sverige; noen soldater ble imidlertid også satt til å vokte og forhindre sabotasje sementfabrikken som lå i Kjøpsvik.¹⁰⁸

Fra slutten av mars 1945 til 17. april 1945 var hele kompaniet igjen samlet i Narvik.¹⁰⁹ Kompaniet ble fraktet med skip og tog sørover, og etter ankomsten Oslo 21. april 1945 ble kompaniet permittert 23. april 1945, med ordre om å melde seg tilbake til tjeneste 14. mai 1945 (Brenden/Thomassen 2013: 267).

¹⁰⁴ For nærmere om Divisjon Wiking se for eksempel Christensen mfl. 2015: 162–173, 181–185, 236–237 og 328–331 samt Emberland/Kott 2012: 228–247.

¹⁰⁵ Brev fra *Det Heimeværende Administrasjonskontor* til Politidepartementet datert 5.6.1944 og 2.2.1945 (kopi i forfatterens arkiv). Hva gjelder soldatenes motivasjon for å søke seg til politiet etter endt tjeneste i 3. SS- og politikompani, kan noe av forklaringen ligge i at man som krigsfrivillig hadde rett til å inneha offentlige stillinger; særlig gjaldt dette yrket som politimann. Utdannelsen i et SS- og politikompani var for øvrig ikke bare preget av det militærfaglige, men hadde også sterke ideologiske trekk (jf. Gerwarth 2014: 142–143).

¹⁰⁶ Sammendrag fra Amundsens landssviksak (kopi i forfatterens arkiv).

¹⁰⁷ Digitalt intervju med Kjell Schyberg 8.5.2009. Schyberg tilhørte støttepunktet i Kjøpsvik (originalmateriale i forfatterens arkiv).

¹⁰⁸ I gjennomgangen av landssviksakene til 16 av støttepunktets totalt 21 norske SS-soldater er det påfallende hvor åpne frontkjemperne selv var om hvilke oppdrag støttepunktet hadde i Kjøpsvik.

¹⁰⁹ Kompanisjefen for 3. SS- og politikompani Aage-Henry Berg benyttet bl.a. denne hvileperioden til å skrive anbefalingsbrev med navneliste til Politidepartementet om at de navngitte ble tildelt Politiets hederstegn. Anbefalingsbrevet er datert 29.3.1945, og i begrunnelsen understreker Berg at politikompaniet gjennom sin innsats i Finland og spesielt i Nord-Norge hadde vist at det «... besitter et soldatmaterieell av høy kvalitet» (kopi av Bergs brev i forfatterens arkiv).

Opprullingen av flyktningeorganisasjonen i Tysfjord

I sin beskrivelse av flyktningeorganisasjonen i Tysfjord skriver Varmann at en dame i Tysfjord som hadde flyktet til Sverige, skrev et brev til en venninne i Harstad. Brevet ble trolig sendt med kurer til Norge for deretter å bli postlagt. I brevet skriver hun at hvis venninnen i Harstad ville gå til Sverige, burde hun henvende seg til Varmann – som allerede hadde ført flere tusen over til Sverige. Brevet ble åpnet av postsensuren og oversendt til Gestapo i Narvik. Varmann ble forhørt og nektet ethvert kjennskap til brevets innhold – brevet måtte ha blitt skrevet som en hevnakt mot han som prest. Varmann slapp foreløpig fri, men ved juletider 1944 var man klar over at flyktningeorganisasjonen var i søkelyset, og at man når som helst kunne vente at Gestapo ville slå til. Det ble derfor nødvendig straks å varsle de mest benyttede losene om at de burde komme seg ut av landet eller trekke opp i fjelltraktene ved grensen. I løpet av januar 1945 kom de fleste losene og skøyteeierne seg over til Sverige. Den 25. januar 1945 arresterte Gestapo Kolbjørn Varmann og flere av hans medhjelpere som hadde stått for organiseringen av flyktningetrafikken. Varmann, fru Hilda Berg og gårdbruker Alfred Nes ble ført til Narvik (Hveding 1955: 60–61).

SS-Oberscharführer August Beckmann Amundsen ledet støttepunktet i Tysfjord. Foto: Arkiv Geir Brenden/Arne Håkon Thomassen

Hvordan skjedde så selve denne opprullingen? Hva førte Gestapo i Narvik til å fortsette etterforskningen av dette brevet som omtalte Varmann som organisator for flyktningetrafikken i Tysfjord? Rent konkret kan vi stille oss spørsmålet: Hva skjedde egentlig i månedsskiftet mellom desember 1944 og januar 1945?

For å finne svar på dette må man se nærmere på landssvikoppgjøret etter krigen.¹¹⁰ Fra domstolenes side hadde man i utgangspunktet minimal kunnskap om 3. SS- og politikompanis tjeneste i Nord-Norge, og det var i hvert fall ingen av kompaniets

¹¹⁰ Oppgjøret mot de norske frontkjemperne resulterte i 4272 dommer, 364 fengselsforelegg og 78 påtaleunntatelser (Brenden/Thomassen 2013: 14).

soldater som i særlig grad selv ønsket å opplyse domstolene om dette. Resultatet var at de norske SS-soldatene som tilhørte 3. SS- og politikompani, i utgangspunktet ble behandlet på lik linje med ordinære frontkjemper og fikk dommer som i gjennomsnitt kom til å utgjøre tre år og fire måneders fengsel (Brenden/Thomassen 2013: 14–15). Imidlertid begynte snøballen å rulle i tiden etter at de første av kompaniets mannskap hadde fått sine dommer. På ett eller annet tidspunkt løp det inn beretninger om at norske militære avdelinger hadde vært i nærstrid med tyske tropper der det også var norske SS-soldater.¹¹¹ Dette gjaldt i særlig grad etter at samfunnsmaskineriet igjen var oppe og gikk i Finnmark og Nord-Troms, og da spesifikt knyttet til de militære aksjonene i Porsanger og på Sørøya i Finnmark i tidsrommet januar til mars 1945 (jf. Henningsen 1989: 118–121). Fra statsadvokatens side ble det også understreket at om en landssviker hadde deltatt i kamp mot norske styrker her i landet, var det å anse som klart straffeskjerpene i forbindelse med det pågående rettsoppgjøret.¹¹² Dette førte til at enkelte av soldatene i 3. SS- og politikompani fikk sin første dom annullert og ble dømt svært mye strengere andre gang.¹¹³

Hva gjaldt støttepunktet som hadde hatt sitt virke i Tysfjord, ble det også her gjort undersøkelser av hvilken tjeneste medlemmene hadde gjort.¹¹⁴ I forbindelse med etterforskning av et av støttepunktets medlemmer sendte sogneprest Varmann i Tysfjord den 4. oktober 1945 et brev til politiets landssvikavdeling.¹¹⁵ I brevet beskriver Varmann støttepunktets norske SS-soldater som en «landsforrædertropp» som kom til Kjøpsvik like før jul 1944 og som viste seg straks som *pøbler og forbrytere*. I Varmanns egne ord:

Før disse norske SS kom til Kjøpsvik hadde vi et par år hatt Gestapofolk boende fast her, men vi hadde alle det inntrykk at sistnevnte var de rene engler mot disse norske SS-forbryterne, De terroriserte folket i Tysfjord; de truet og drev husundersøkelser, de rotet rundt i forretninger og hos private – de drakk og turet og levet svin.

Varmann beskriver at denne «landsforrædertroppen» den 18. januar 1945 fikk tak i en hollandsk sjømann som hadde vært på vei til Sverige. Etter å ha pinet og plaget

¹¹¹ Jf. brev datert 26. november 1945 fra Oslo politikammer, Landssvikavdelingen til Statsadvokaten i landssviksaker (kopi i forfatterens arkiv).

¹¹² Ibid.

¹¹³ I særlig grad gjelder det de norske SS-soldatene som hadde gjort tjeneste i Finnmark. Jf. Norsk Retstidende 27. januar 1947: 62–67.

¹¹⁴ Forfatteren har gjennomgått landssviksakene til 16 av støttepunktet i Tysfjords 21 soldater. Det er kun i 1 sak det er gjort nærmere rettslige undersøkelser av soldatens tjeneste i Tysfjord. Jf. Riksarkivet, Telemark politikammer, sak 448.

¹¹⁵ Kopi av Kolbjørn Varmanns brev i forfatterens arkiv.

han i sitt herberge på skolehuset i Kjøpsvik slik at han senere var ganske rar, fikk de presset ut av ham opplysninger.

I brevet beskriver Varmann arrestasjonen 25. januar 1945: «Da hadde disse skamløse nordmenn gitt så mange opplysninger herfra at selveste Gestapo i Narvik rykket ut og gikk til massearrestasjon. De tok til hjelp alle mann av de herværende norske SS og dessuten noen tyske Flakgruppe-soldater¹¹⁶ som hadde stasjon her.»

Følgende personer ble arrestert: sogneprest Kolbjørn Varmann, distriktslege H.Th. Sandberg, kjøpmennene Karl Johansen og Søren Bech, gårdbruker Alfred Ness og husmor Hilda Berg. Lærer Olav Nyaas i Størdjord i Tysfjord og lærer Normann Johansen i Grunnavoll skulle også arresteres, men kom seg fra det. Ifølge Varmann var det bare de norske SS-soldatene som dro rundt og regjerte og skulle ha tak i disse. Det var nok meningen at de norske SS-soldatene skulle forsøke å finne et samarbeid mellom de arresterte og de ettersøkte, men da det ikke lyktes, ble bare Kolbjørn Varmann, Alfred Ness og Hilda Berg ført til Narvik. Mens Varmann satt i tysk fengsel i Narvik, ble han to ganger hentet ut av fengselet av 3. SS- og politikompanis sjef Aage-Henry Berg og forhørt, og under «... trusler og annet djevleskap å få meg til å gi opplysninger som han så skulle sende til sine menn i Kjøpsvik for at disse kunne få foreta flere arrestasjoner». Truslene førte ikke frem, og Varmann benektet alt. Varmann gir følgende karakteristikkk av kompanisjefen for 3. SS- og politikompani: «Berg var ond, dum og forfengelig og hadde mistet den siste rest menneskelighet, hvis han noen gang hadde hatt noe slikt».

Det var meningen fra tysk side at de tre arresterte den 21. mai 1945 skulle fremstilles for den tyske SS-domstolen i Trondheim, den såkalte *Höhere SS und Polizeigericht Drontheim*. Takket være den norske hjemmefronten i Narvik klarte man å få Varmann innlagt på Narvik sykehus, der han ble operert for den fingerte diagnosen «akutt blindtarmbetennelse». Operasjonen førte til en alvorlig infeksjon i operasjonssåret, og Varmann ble derfor liggende på Narvik sykehus frem til kaptulasjonen 8. mai 1945.

Vitneforklaringer

Landviksetterforskerne gjennomførte en rekke vitneavhør høsten 1945 for å kunne stadfeste 3. SS- og politikompanis virksomhet i Tysfjord.¹¹⁷ I utgangspunktet regnet man det som nytteløst å etterforske hver enkelt SS-manns virksomhet, siden svært få av dem var navngitt. Man søkte derfor heller å få gjennomføre vitneavhør

¹¹⁶ Flakgruppe – luftvernssoldater.

¹¹⁷ Rapport 5. oktober 1945 til Politimesteren i Narvik, kopi i forfatterens arkiv.

av dem blant sivilbefolkningen i Tysfjord som på en eller annen måte hadde kommet i kontakt med soldater fra 3. SS- og politikompani.

En av dem som ble avhørt, var Ragnvald August Hansen. Han var en av dem som førte flyktninger med motorbåt inn de forskjellige fjordarmene i Tysfjord. Hansen ble avhørt 11. oktober 1945¹¹⁸ og kunne fortelle at han den 9. januar 1945 for første gang fikk føling med de norske SS-soldatene. Om bord i motorbåten sin ble han av to norske SS-soldater utspurt om hvordan det lå an for å komme seg over grensen til Sverige fra Tysfjord. Hansen forsøkte på alle måter å overbevise dem om at den eneste plass man kunne komme seg over, var i Hellemobotn, hvor det var en oppmerket turistvei, men her var det fullt av tyske vakter. Han sa dette for å bortlede oppmerksomheten til de norske SS-soldatene fra de øvrige stedene i fjorden hvor den virkelige svensketrakfikken foregikk. Hansen hadde også inntrykk av at de norske SS-soldatene hadde mistanke om at det var et våpenlager i nærheten, men da de ikke fikk noen opplysninger, dro de begge på land. Cirka tre uker senere gjennomførte tre norske SS-soldater en storransakelse av huset hans. Her ble en mengde private saker stjålet fra han. Selv mente han at grunnen for husransakelsen var at de hadde fått nyss om at han førte flyktninger med motorbåten sin inn de forskjellige fjordarmene i Tysfjord når flyktningene skulle ta seg over til Sverige.

I en annen vitneforklaring¹¹⁹ den 11. oktober 1945 fortalte Carl Martin Johansen, som var handelsbetjent i Kjøpsvik, at før arrestasjonene av Varmann og flere andre kom to av de norske SS-soldatene til han privat. De spurte han om han visste navnet på lappene som pleide å lose flyktningene over til Sverige. De norske SS-soldatene nevnte også navnene Nils Knutsen, Knut Nilsen, Ivar og så videre. Johansen forklarte at nesten alle lappene i Hellemofjorden het Nils Knutsen, Knut Nilsen, Ivar og så videre, og at det var umulig for han å vite hvem den og den var. Dessuten hadde han ikke anelse om at lappene loset flyktninger over grensen. Så spurte de han om lappene hadde noe tilholdssted her på Kjøpsnes når de var her ute, men dette benektet han. SS-soldatene spurte og grov om alt mulig, men Johansen vridde seg unna alle spørsmål, og etter en stund gikk de norske SS-soldatene. Etter Johansens mening var det ikke tvil om at de norske SS-soldatene var godt underrettet av noen i Kjøpsvik, ettersom de kunne vite navnene på svenskelosene. Før de norske SS-soldatene forlot han, sa de til han at «lappelosene skal bli tatt før kvelden er omme». Etter at de norske SS-soldatene hadde gått sin vei, sprang Johansen til Varmann og fortalte han om at de norske SS-soldatene var på sporet etter losene, og at disse måtte få beskjed straks. Akkurat én uke etter dette ble Johansen

¹¹⁸ Kopi av Ragnvald August Hansens avhør i forfatterens arkiv.

¹¹⁹ Kopi av Carl Martin Johansens vitneforklaring i forfatterens arkiv.

arrestert. Sammen med sin far, sin mor og sin kone ble han sittende under væpnet vakthold inntil sjefen for de norske SS-soldatene, sammen med en hollender og en fra tysk Gestapo, kom. De ransaket foreldrenes hus og ville ransake hans også, men han klarte å innbille de norske SS-soldatene om at han selv bodde hos sine foreldre, og at hans eget hus var leid ut til noen fabrikkarbeidere. I huset hans hadde han blant annet to ferdigpakkede ryggsekker og to par ski som tilhørte to gutter fra Lødingen som var på vei over til Sverige, men som hadde sakene stående inntil de fikk høve til å dra. Hollenderen som var med de norske SS-soldatene, hadde uken i forveien kommet til Johansen og spurt om han visste hvor Peder Knutsen, som var kjent som svenskelos, var. Johansen svarte tilbake at han ikke visste hvor Peder Knutsen var. Hollenderen var i selskap med to andre hollendere, og de sa de var på vei til Sverige. Før hollenderne kom seg av gårde, ble de imidlertid arrestert av de norske SS-soldatene, og så vidt Johansen visste, hadde den nevnte hollenderen vært spion for de norske SS-soldatene. Samme dag arresterte de norske SS-soldatene Varmann, og de norske SS-soldatene påstod at foreldrene og Johansen selv stod i telefonisk forbindelse med Varmann, men da verken foreldrene eller han selv hadde telefon, ble de litt senere samme kveld sluppet fri.

For å komme seg rundt i Tysfjord og fjordarmene benyttet tyskerne seg blant annet av båten «Lillegutt», som var blitt rekvirert av tyskerne. I januar 1945 ble båten utlånt til de norske SS-soldatene, og gikk i fart for disse fra januar 1945 til første påskedag 1945. Båten hadde et norsk mannskap på to personer, og den ene, Ole Nicolai Jensen, forklarte i et vitneavhør¹²⁰ 16. oktober 1945 at de norske SS-soldatene aldri laget noe bråk i den tiden de gikk i fart for dem. Bortsett fra arrestasjonene i Kjøpsvik merket ikke mannskapet noe særlig til råskap eller terrorisering av fjordens befolkning. I januar 1945 skysset «Lillegutt» en del av de norske SS-soldatene innover til Hellmo. I Leirelv gikk sjefen for støttepunktet Amundsen og én til av de norske SS-soldatene på land, deretter gikk kursen mot Musken, hvor resten av det medbrakte SS-mannskapet gikk på land. Etter å ha returnert til Leirelv kom Amundsen om bord i båten igjen og uttalte at nå hadde de funnet «rotteredet». Etter den nevnte turen til Leirelv og Musken gikk Jensen opp til kontoret til det norske SS-kvarteret i Kjøpsvik for å be om permisjon. Støttepunktets sjef Amundsen viste frem to papirer som han hadde slått opp på veggen. På det ene stod: «Herved bevitnes at Nils Knutsen, Leirelv, har drevet lodsing av nødstedte allierte til svensk område i om lag 2 aar.» Papirene var underskrevet av sogneprest Varmann og hadde sogneprestens stempel. Det andre papiret var likelydende, men pålydende navnet Anders Knutsen, Leirelv. Jensen trodde det var som en slags tilståelse de norske

¹²⁰ Kopi av Ole Nicolai Jensens vitneavhør i forfatterens arkiv.

Tysk patruljebåt i Musken (ukjent årstall). Foto: Arkiv Arne Håkon Thomassen

SS-soldatene hadde presset ut av Varmann da de hadde arrestert han. Amundsen spurte om Jensen hadde noe kjennskap til saken, men han benektet dette og sa at han hadde svært vanskelig for å tro at Varmann hadde hatt noe med dette å gjøre.

Den 14. november 1945 ble Anders Knutsen fra Leirelv avhørt¹²¹. Han bekreftet at han og Nils Knutsen loset flyktninger til Sverige. Sogneprest Varmann hadde utstedt et bevis for dem begge der det fremgikk at de var edruelege og drev med «Sverige-lodsing»¹²². Da motorbåten til de norske SS-soldatene kom, rømte Anders og Nils Knutsen. Men under husransakelsen i Leirelv fant de norske SS-soldatene losbevisene som Anders og Nils hadde liggende gjemt i et skap. Dette var de samme bevisene som hang på kontoret til støttepunktets leder Amundsen.

¹²¹ Kopi av Anders Knutsens vitneavhør i forfatterens arkiv.

¹²² Disse losbevisene var ment som attestasjon overfor svenske myndigheter slik at losene ikke ble internert i Sverige, men hadde mulighet til å vende tilbake til Norge (Soleim mfl. 2015: 27).

En av dem som opprinnelig ble arrestert samtidig med Varmann og de andre i Kjøpsvik, var Olav Nyaas. I en vitneforklaring¹²³ avgitt 16. oktober 1945 fortalte han at om kvelden den 25. januar 1945 kom to norske SS-soldater og en statspolitibetjent fra Narvik til Storjord for å arrestere Nyaas. Samme dag hadde de arrestert Varmann og flere andre i Kjøpsvik, og Nyaas visste at de norske SS-soldatene gjennomførte en større oppvask blant fjordens ledende menn. Statspolitibetjenten fra Narvik sa til Nyaas at han måtte regne seg som arrestert. En større husransakelse begynte, og særlig opptrådte de to norske SS-soldatene brautende og brutalt, men de ble etter hvert litt pyntelige av seg, og Nyaas kunne snakke til dem uten å bli bedt om å holde kjeft. Nyaas hadde inntrykk av at ransakingen gjaldt illegale papirer i forbindelse med hjemmefronten. De hadde også stor interesse for rasjoneringskortene til Nyaas, og hans private korrespondanse ble nøye undersøkt. Det ble ikke funnet noe av interesse for de norske SS-soldatene og statspolitibetjenten. Nyaas forsøkte så å spørre dem angående arrestasjonene som hadde blitt gjort i Kjøpsvik, og Nyaas fikk bekreftet at de hadde ransaket flere steder. SS-soldatene fortalte at de hadde funnet papirer angående sogneprest Varmann og svenskelosingen. SS-soldatene fortalte også at grunnen til alle arrestasjonene og ransakingene i Kjøpsvik var følgende:

- 1. At folk i Kjøpsvik flere ganger hadde kommet til det norske SS med opplysninger om at sognepresten Varmann organiserte rømming til Sverige.*
- 2. At Varmann holdt politiske prekener som bygdens befolkning var gått lei av å høre på.*
- 3. At enkelte kjøpmenn solgte varer utenom rasjoneringskortene og det kun til rike folk. De fattige måtte som sådan enten sulte eller rømme over til Sverige.*

SS-soldatene fortalte at folk i Kjøpsvik hadde kommet til dem i flokk og følge for å klage over forholdene, og derfor kunne de ikke unnlate å gjøre noe.

Mørke skygger over frigjøringen

En hendelse som skulle komme til å kaste mørke skygger over gleden ved frigjøringen, fant sted i begynnelsen av mai 1945 i Leirelv.¹²⁴ I et brev¹²⁵ til politiets landssvikavdeling 4. oktober 1945 med opplysninger om de norske SS-soldatenes fremferd i Tysfjord skriver Varmann at denne SS-troppen ved siden av alle sine andre avskyeligheter også hadde begått mord her. I brevet skriver Varmann at han noen dager

¹²³ Kopi av Olav Nyaas' vitneforklaring i forfatterens arkiv.

¹²⁴ Jf. Soleim mfl. 2015: 108–109.

¹²⁵ Kopi av Varmanns brev i forfatterens arkiv.

før han selv ble arrestert, fikk beskjed om at den norske SS-troppen trolig hadde reist innover Hellemofjorden for å arrestere brødrene Anders og Nils Knutsen som bodde i Leirelv, og Ivar Paulsen fra Nordbukt. De var alle tre mistenkt for å være loser. Varmann fikk sendt beskjed slik at både brødreparet og Paulsen i siste liten kom seg unna. SS-soldatene fikk bare tak i konen til Nils Knutsen, Petra, som satt hjemme med sine seks barn. Men også hun kom seg unna. Sammen med sin mann dro hun til Sverige og var dermed reddet. Barna ble plassert på Internatet i Musken, der lærer Moksnes tok seg av dem mens foreldrene var i Sverige. De norske SS-soldatene plyndret hjemmet deres for alt som fantes. De norske SS-soldatene hadde lagt igjen en stavhåndgranat like ved huset da de forlot Leirelv. Den 3. mai 1945, da folk i Sverige var klar over at tyskernes kapitulasjon var nært forestående, kom Nils Knutsen og familien hans tilbake til Leirelv og sitt plyndrede hjem. En av sønnene deres – åtte år og syv måneder gammel – fant håndgranaten og kom med den inn på kjøkkenet i huset. Han ble bedt om å ta den ut igjen, og idet han lukket kjøkkendøren, eksploderte granaten, og han ble drept momentant. Varmann skriver: «Etter det kjennskap vi fikk til disse karene mens de var her, er det ingen grunn til å tvile på at dette var overlagt mord. I sitt raseri over at nordmenn kom seg unna disse Quislings bolde riddere, skulle de naturligvis forsøke å få revansje på denne måte.» I en vitneforklaring¹²⁶ 11. oktober 1945 forklarer Nils Knutsen: «Det er SS som har skylden for at sønnen min ble drept, da de hadde slengt håndgranaten slik fra seg at barna måtte finne den.» I et vitneavhør¹²⁷ 14. november 1945 fortalte Signe Knutsen, søster av Nils Knutsen, navnet på den norske SS-soldaten som hun trodde hadde lagt håndgranaten utenfor huset til broren. Hun hadde lagt merke til at denne norske SS-soldaten hadde lusket omkring huset like før han og resten av de norske SS-soldatene reiste.

Avslutning

Den organiserte flyktningetrafikken i Tysfjord varte fra medio 1942 og frem til arrestasjonen av Varmann og fem andre i slutten av januar 1945. Etter denne tid gikk den organiserte flyktningetrafikken mer eller mindre i dvale, selv om enkelte flyktninger også etter denne tid forsøkte å komme seg over til Sverige (Ulstein 1977: 415–416).

Årsaken til at flyktningetrafikken i Tysfjord ble rullet opp i januar 1945, kan være mange – fra brevet som en dame i Sverige skrev til en venninne i Harstad og ba henne om å henvende seg til Varmann i Kjøpsvik hvis hun ønsket å komme

¹²⁶ Kopi av Nils Knutsens vitneforklaring i forfatterens arkiv.

¹²⁷ Kopi av Signe Knutsens vitneavhør i forfatterens arkiv.

seg over grensen til Sverige, til at vaktholdet i Tysfjord ble erstattet med norske SS-soldater fra 3. SS- og politikompani, og hvor disse gjennom sin tilstedeværelse fikk nok opplysninger til å kunne rulle opp store deler av dem som stod bak organiseringen av flyktningarbeidet.

Helt til slutt: Hva slags straff fikk disse norske SS-soldatene etter krigen? I det norske rettsoppgjøret var det generelt særdeles lite oppmerksomhet rettet mot hvor de tiltalte frontkjemperne hadde vært, og hva de hadde gjort. Dette aspektet kom derfor ikke til å ha noen betydning for domsutfallet (Brazier 2004: 120–135). Straffenivået var i begynnelsen av landssvikoppgjøret strengt, med dommer å opptil syv år for ren fronttjeneste. Dette straffenivået falt imidlertid jo lenger ut i rettsoppgjøret man kom, og i gjennomsnitt var en normal landssvikdom for fronttjeneste på tre år og fire måneder. Men dersom domstolene og aktoratet hadde hatt bedre oversikt, er det mulig at de hadde lagt mer vekt på handlingene ute, og i tilfellet med 3. SS- og politikompani lagt mer vekt på det de som hadde tjenestegjort i disse ulike støttepunktene, hadde vært med på. Det kunne til og med ha hendt at domstolen hadde endret syn, positivt eller negativt, om de hadde hatt mer større kunnskap om frontinnsatsen. I Norge dømte man derfor etter krigen frontkjemperne stort sett uten å vite særlig mye om hva de egentlig hadde vært med på (Brenden/Thomassen 2013: 14–16).

Bilder fra støttepunktets patruljer i Tysfjords fjellområder. Foto: Arkiv Geir Brenden/Arne Håkon Thomassen

Paradokset hva gjelder de norske SS-soldatene som var stasjonert i Tysfjord, er at landssvikoppgjørets etterforskere nettopp hadde samlet et stort avhørsmateriale, som ikke bare kunne, men burde ha blitt brukt i rettssakene mot den enkelte norske SS-soldat fra 3. SS- og politikompani som tilhørte støttepunktet i Kjøpsvik. En gjennomgang av rettssakene mot 16 av de 21 norske SS-soldatene som var i Tysfjord, viser at avhørsmaterialet i svært liten grad ble brukt. Det kan nærmest virke som om ikke bare 3. SS- og politikompanis tilstedeværelse i Tysfjord, men også dets aktive involvering i opprullingen av flyktningetrafikken i Tysfjord, var noe man ikke ønsket å gå videre med.¹²⁸ Blant annet forklarer en av dem som var stasjonert i Mannfjorden, i et avhør datert 25. juni 1945 åpent at de norske SS-soldatene nettopp hadde i oppgave å «passe på mulige flyktninger som måtte søke seg over til Sverige». Hans forklaring får ingen tilsynelatende konsekvenser med hensyn til endelig straffeutmåling for landssvik. Heller ikke den norske SS-soldaten som i vitneavhør ble navngitt og pekt ut som den som bevisst hadde plassert håndgranaten i Leirelv, fikk et eneste spørsmål om hendelsen.¹²⁹ Ser man på straffene som medlemmene av støttepunktet i Kjøpsvik fikk, var den laveste straffen seks måneder, mens for eksempel støttepunktets leder August Amundsen fikk seks år. Gjennomsnittsstraffen for 16 av støttepunktets mannskap ble to år og ni måneder.¹³⁰

Man kan bare spekulere i hva årsakene er til at man nærmest helt så bort fra dette avhørsmaterialet man tross alt hadde. En mulig årsak kan ligge i at losene fra Tysfjord selv ble gjenstand for mistanke om landssvik, og etterforskningen av disse startet høsten 1945. Saken skulle senere bli omtalt som «Lossaken i Tysfjord», og losene ble mistenkt for uaktsom oppførsel ved at de både hadde beriket seg på flyktningene, og at de ikke hadde lost flyktninger lenger inn i Sverige, med det som følge at flyktningene gikk seg vill, fikk frostskader eller frøs i hjel. Saken ble henlagt av norske myndigheter i mars 1948 på grunn av manglende bevis (Soleim mfl. 2015: 183–191). Kanskje er det sågar grunnlag for å hevde at etterforskningen av «Lossaken i Tysfjord» fra myndighetenes side ble prioritert fremfor å gå videre med etterforskningen av de norske SS-soldatene.

¹²⁸ Forfatteren har gjennomgått landssviksakene til 16 av de 21 som tilhørte støttepunktet i Kjøpsvik.

¹²⁹ I et avhør av den navngitte norske SS-soldaten forklart han at aldri foretok anholdelser og aldri forsøkte å ettersøke noen som flyktet. Han ble heller ikke stilt spørsmål om hendelsen i Leirvik. Hans landssvikdom lød på 3 år og 6 måneder (kopi av landssviksaken i forfatterens arkiv).

¹³⁰ Forfatteren har gjennomgått landssviksakene til 16 av de 21 som tilhørte støttepunktet i Kjøpsvik.

Litteraturliste:

- Albrigtsen, Roger. 2008: *Sepals. Hemmelige baser på svensk jord 1944–45*. Forlaget Kristiansen.
- Arneberg, Svein. 1993: *Tragedie i Karelen: norske skijegere i den finske Fortsettelseskri-gen 1941–44*. Grøndahl Dreyer.
- Blindheim, S. 1977: *Nordmenn under Hitlers fane*. Dreyers Forlag.
- Blood, Phillip W. 2006: *Hitler's Bandit Hunters. The SS and the Nazi Occupation of Europe*. Potomac Books, Inc.
- Brazier, Eirik. 2004: *Tjeneste for fienden med våpen i hånd*. I Dahl, Hans Fredrik og Sørensen, Øystein (red.) *Et rettferdig oppgjør? Rettsoppgjøret i Norge etter 1945*. Pax Forlag AS.
- Brenden, Geir. og Thomassen Arne H. 2013: *Hitlers norske skijegere. Norske SS-frivillige i Karelen 1941–44*. Historie og Kultur.
- Christensen, Claus B., Poulsen, Niels B. og Smith, Peter S. 2015: *Waffen-SS. Europas nazistiske soldater*. Gyldendal.
- Emberland, Terje og Kott, Matthew. 2012: *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Aschehoug.
- Gerwarth, Robert 2014: *Hitlers bøddel. Historien om Reinhard Heydrich*. Historie og Kultur AS.
- Henningsen, Alfred 1989: *Partisan og politiker*. Tiden Norsk Forlag.
- Hveding, Johan 1955: *Tysfjord under krigen 1940–1945*. Utgitt av Tysfjord Formannskap.
- Soleim, Marianne; Nergård, Jens-Ivar og Andersen, Oddmund 2015: *Grenselos i grenseland. Samisk og norsk losvirksomhet i nordre Nordland og Sør-Troms 1940–1945*. Orkana Forlag.
- Sæther, Vegard 2015: *Frontsøstre. Norske kvinner under hakekorset*. Cappelen Damm AS.
- Thomassen, Arne H. 1996: *Nazisme og holdninger til fortiden. Et norsk perspektiv*. Hovedfagsavhandling i arkeologi. Universitetet i Tromsø. (Upubl).
- Ulstein, Ragnar 1977: *Svensketrafikken 3 – Flyktninger til Sverige frå Trøndelag og Nord-Norge 1940–45*. Samlaget.

Diverse vitneforklaringer og avhør fra landssviksakene mot de norske SS-soldatene som var i Tysfjord (kopier i forfatterens arkiv), Norsk Retstidende 27. januar 1947 (62–67) samt intervju med Kjell Schyberg 8.5.2009.

Tjoahkkájgæsos

Báhtarim váلكkama Divtasvuonas Svierigij lidjin ihkap stuorámus báhtarimválkkama Nuortta-Vuonan. Tjoahkkáj lidjin birrusij 3000 ulmutja gudi Divtasvuonas Svierigij báhtin. Báhtarime álggin juo jagen 1940, valla esski jages 1942 de ienebuj báhtarin, ienemus báhtaribme lij jagijn 1943 ja 1944. 1944-tjavgta de ienemus oasse ulmutjijs diehtin ja sáhkadin daj stuorra báhtariddje vegaj birra ma Divtasvuonas Svierigij báhtarin, ja dujska váksjomvehka gudi rádjáguovlov váksjun gáhtsevattja sjaddin. Moadda rássijajt tjadádin, ja akta ássudahka SS-vegajst stuovijdij Oaffáj Gásluoktan. Áđajakmánon 1945 de sij gudi organisierijin báhtarimijt giddiduvvin. Sij gudi giddijin lidjin stuoves vuona SS-soldáhta goalmát SS- ja Politikompaniijas Divtasvuonan, ja sij dáv buodtsodimev jádedin. Dá vargga 150 áłmmá gudi lidjin kompaniijan lidjin luojvoj mielas vuolggám dujskabálláj doarotjit, valla manŋela Suoma ja Sovjetlihto værjoráfe ragátmáno 4 bievges jagen 1944 de ierit ietján 3. SS- ja Politikompaniija rájaduvvin Suoma doarrosajijs Nuortta-Vuodnaj javlaj ájge 1944; Sij juogeduvvin duon dán doarjjosajijs Divtasvuonas oarjján gitta Porsáŋguj nuorttan. Divtasvuona doarjjosajen lidjin 21 áłmmá.

Gáldoj milta Rijkaarkijvas ja ietjam ságájdahthemijs, de dát artihkkalis vuojnet sivvan dasi gá Báhtaribme Divtasvuonas buodtsoduváj áđajakmánon 1945 máhtti liehket moatteláhkáj – máhtti liehket girjjetjálles Svierigin guhti nissunráddnasis Hárstan tjálij ja gáhtjoj váłldet aktijvuodav Kolbjørn Varmann:ijn Gásluovtan guhti báhtarimev organisierij, ja aj dassta gá váksjoma Divtasvuona málsoduvvin vuona SS-soldáhtaj gudi gullujin 3. SS- ja Politikompaniijaj ja gá sij oadtjun nuoges diedojt buodtsodit ienemus vegav sijájs gudi báhtarimev organisierijin. Vájku lij riikkabiehttemláhpádime guoradallijn galle ságájdahteduvvam diedojs vuona SS-soldáhtajst, de ettjin dá vuojga guoradaláduvá. Ihkap máhttá javllat juhte «Divtasvuona báhtariddjedovalvo ássje» guoradallam, farra oajválattjajst vuoroduváj, gá ettjin vijddábut vuona SS-soldáhtajst guoradalá.

Summary

The refugee route across Tysfjord and on to Sweden was, by all accounts, possibly the largest route of its kind in Northern Norway. A total of around 3000 people made it to Sweden by crossing Tysfjord. Refugees had already begun using the route in 1940, but it was in 1942 that the floodgates really opened with the peak in activity during 1943 and 1944. In the autumn of 1944, it had become widely known and discussed that large groups of refugees had made it to Sweden by crossing Tysfjord, and the German forces guarding the border became more alert. There

were several raids and a unit of Norwegian SS troops were stationed at Kjøpsnes. In January 1945, those organising the flow of refugees were arrested. It was Norwegian SS soldiers from the 3rd SS and Police company stationed in Tysfjord who led to the refugee route being uncovered. The company comprised almost 150 men, all of whom had volunteered to fight on the front for the Germans, but following the ceasefire between Finland and the Soviet Union on 4 September 1944, some units, including the 3rd SS and Police company were withdrawn from the Finnish front and deployed in Northern Norway from Christmas 1944. They were distributed across different strongpoints from Tysfjord in the south to Porsanger in the north. The strongpoint in Tysfjord consisted of 21 men.

Based on source material in the Norwegian National Archives and separate interviews, the article indicates that there may be many reasons for the flow of refugees crossing Tysfjord being uncovered in January 1945. These could be everything from a letter sent by a writer from Sweden to a friend in Harstad asking her to contact Varmann in Kjøpsvik, who was the organiser of the refugee route, to the guard force in Tysfjord being replaced by Norwegian SS soldiers from the 3rd SS and Police company, who through their presence obtained sufficient detail to uncover large swathes of the party responsible for the organisation of refugee traffic. Despite the fact that investigators after the war gathered substantial volumes of material through interrogation connecting this to the Norwegian SS soldiers, this was barely used. There was possibly even reason to claim that the investigation of the 'Border Pilot Case in Tysfjord' was prioritised by the authorities rather than pursuing the investigation of Norwegian SS soldiers.

Forfatter

Arne Håkon Thomassen (f. 1968) fra Ankenes i Narvik kommune har hovedfag i arkeologi fra Universitetet i Tromsø (1996) med avhandlingen «Nazisme og holdninger til fortiden – et norsk perspektiv». Arbeider som seniorrådgiver ved Sametingets seksjon for kulturminner. Hans arbeids- og bosted er Ájluokta/Drag i Divtasvuodna suohkan / Tysfjord kommune. E-post: arne.hakon.thomassen@samediggi.no